

LEHET-E KONZERVATÍV CIORAN?*

A SONTAG-KIMBALL-„VITA” TANULSÁGAI

F E K E T E B A L Á Z S

A „francia” – azaz franciául író – Emil Cioran munkáinak elsődleges olvasóközönsége a kontinentális Európa irodalomkedvelő és irodalommal vagy filozófiával hivatásszerűen foglalkozó polgáraiból verbuválódott a múlt század ’50-es éveitől kezdve. Műveinek angol nyelvű recepciója évtizedekkel később kezdődött (a költő Richard Howard fordításainak köszönhetően), elsőként az 1956-ban elkészült *La Tentation d’Exister* jelent meg 1968-ban Chicagóban, angol fordításban. Szimbolikus, hogy ehhez a kiadáshoz az akkor háborúellenes és politikai aktivizmusáról is ismert, a kortárs francia kultúrával közeli viszonyt ápoló Susan Sontag írt előszót, megteremtve ezzel a Cioran-értelmezés egyik markáns kánonját az Egyesült Államok intellektuális életében.¹

ELLENFELVILÁGOSODÁS

Sontag szerint korunk válságidőszak, amit részben a mindent eluraló historizáló megközelítésnek köszönhetünk. Ez a válsághelyzet a filozófiai rendszerépítés 19. századi kudarcából következik, mivel a tapasztalatokról való történeti gondolkodás elhomályosítja a filozófia absztrakción alapuló korábbi tekintélyét. E kihívásra Sontag szerint a modern gondolkodás két választ adott: megszülettek a filozófiaellenes ideológiák, melyek áthatották a 19. századi különféle pozitív tudományok szemléletét, illetve megjelent egy újfajta filozofálás is, amely „személyes (akár önéletrajzi), aforisztikus, költői és rendszerellenes”. Ezt a megközelítést olyan nevek jellemezték, mint Kierkegaard, Nietzsche vagy Wittgenstein. Cioran – Sontag értelmezésében – e filozófiaellenes filozofálás legjelentősebb kortárs képviselője.

Az eszmetörténeti pozíció kijelölését követően Sontag rámutat, hogy Cioran fő önkifejezési formája az esszé, és ez is mutatja kapcsolatát a *filozófia utáni* megközelítéssel, hiszen úgy ír alapvető filozófiai kérdésekről, hogy nem fogadja el a bevett akadémiai műfajok tekintélyét. Emellett Cioran a filozófia hangsúlyát a személyes gondolkozásra helyezi át, és ezt is csak akkor tartja értékesnek, amennyiben kockázatot vállal, és kívülről figyeli kíméletlen élességgel a körülötte zajló történéseket. Sontag Ciorant egyértelműen Nietzsche – mint olyan, „aki közel egy évszázaddal ezelőtt majdnem teljesen kidolgozta Cioran állás-

* Az esszé alapjául szolgáló előadás elhangzott *A polgárság erénye és bölcsessége* című, a hatvanéves Hörcher Ferenc tiszteletére rendezett konferencián 2024. február 21-én. A szöveg gondolatmenetét Hörcher Ferencnek a konzervativizmus természetével kapcsolatos munkái inspirálták, többek között: Ferenc HÖRCHER: *Art and Politics in Roger Scruton’s Political Philosophy*. Palgrave Macmillan, Cham, 2022.

1 Susan SONTAG: *Introduction* = E. M. CIORAN: *The Temptation to Exist*. Quadrangle Books, Chicago, 1968.

pontját” – gondolatai továbbvivőjének tartja, csak úgy véli, hogy Cioran e gondolatmeneteket feszesebben és szónokiabban fejt ki. Méltatja gondolatmeneteinek stílusát, Sontag szavaival „a nüansz, ironia és kifinomultság [Cioran] gondolkodásának lényege”. Végző soron míg Nietzsche az erkölcsi magányosságot kívánja, addig Cioran a nehézséggel kíván szembenézni, és ez esszéinek fő témája Sontag olvasatában.

Sontag általános bevezetője, melyben részletesen foglalkozik azzal, hogy Cioran hogyan illeszkedik a felvilágosodás kritikusainak sorába, és – ezzel párhuzamosan – milyen élesen mutat rá az európai civilizáció válságára, kiválóan foglalja össze Cioran főbb gondolatait és annak eszmetörténi koordinátáit, de nem lép ki a Cioran-értelemezés bevetett kánonjából.² Azonban ezt követően Sontag tesz egy olyan megjegyzést, ami már kimutat-e körből, és az esszé szemszögéből kiemelkedő fontosságú. Véleménye szerint ugyanis Ciorant politikai szempontból „konzervatívként kell leírni”! Ezt azzal támasztja alá, hogy Cioran elveti a „liberális humanizmust”, a „radikális forradalom reményét” pedig valami olyasminak tartja, ami a fiatalok gondolkodását lelkesíti, de az idő előrehaladtával, a felnőtté válás során, egyszerűen túllépünk rajta. Cioran konzervativizmusát szerinte az is alátámasztja, hogy egyetlen szerkesztői munkája egy 1957-ben megjelent Joseph de Maistre-válogatás, melyhez előszót is írt.

illeszkedik a felvilágosodás kritikusainak sorába

Ez a szöveg 1986-ban meg is jelent *Exercices d'admiration* című kötetében.³ Sontag szerint Cioran hallgatólagosan elfogadja De Maistre álláspontját az ellenforradalomról, így pozíciója leginkább „jobboldali »katolikus« érzékenységgént” határozható meg, s olyan szerzőkkel rokonítható, mint például maga De Maistre, Donso Cortés vagy Eric Voegelin. Azaz Sontag szemében a liberalizmus elvetése és a forradalom tagadása teszi konzervatívvá Ciorant, ami a marxizmus– melyet az „optimizmus bűnekként” említ egyszer – leértékelésében, a felvilágosodás toleranciájának és gondolatszabadságnak a tagadásában is megnyilvánul. Sontag arra is rámutat, hogy Cioran esetében e politikai pozíció nem kapcsolódik össze vallási elköteleződéssel, mivel ő deklaráltan egyfajta „ateista teológia” képviselője. Továbbá némileg ellentmondásossá teszi Sontag szerint Cioran helyzetét – és ez egyben el is távolítja a modern konzervativizmustól – a szövegeiből kiérződő arisztokratizmusa, mely leginkább a vulgáritástól való tartózkodást jelenti.

A KRITIKUS KRITIKÁJA

Mint látható, Sontag tagadhatatlanul szimpatizál Cioran munkásságával, azonban politikai értelemben mégis konzervatívként „vezeti be” az amerikai szellemi életbe, ami viszont igencsak távol áll az ő saját, baloldali-liberális világgképétől. 1987-ben jelent meg a *L'histoire et utopie* angol fordítása, szintén az Egyesült Államokban, és e megjelenés kapcsán a *New Criterion*-ben publikált Roger Kimball egy igencsak vitriolos esszé.⁴ Az 1982-ben alapított *New Criterion* vállaltan szembe kívánt szállni a korszak kulturális és szellemi divatjaival, és alternatívát kívánt teremteni a korszak kulturális jelenségeinek megértéséhez. Kimballt pedig talán nem kell bemutatni: napjaink amerikai konzervatív kulturális életének fontos szereplője, nemcsak íróként, hanem szerkesztőként és könyvkiadóként is.

Kimball erősen szkeptikus Cioran munkásságát illetően, ugyanis szerinte Cioran nem az az „intellektuális hős”, aki bátran kimond olyan fontos igazságokat, melyek elfogadhatatlanok a többségnek – ahogyan Sontag lefesti –, hanem egy „intellektuális pozőr”, aki azért „boncolgatja önmagának okozott agóniáit”, hogy „a hitetlenség még pompásabb látványosságait” teremtsen meg. Ciorant értékelve Kimball stílusát kamaszosnak nevezi, és kifejezetten

2 A Cioran-kánonhoz lásd a *Nagyvilág* világirodalmi folyóirat 2012-ben megjelent különszámát: Hommage à E. M. Cioran. *Nagyvilág*, 2012/6.

3 E. M. CIORAN: *Joseph de Maistre* = E. M. CIORAN: *Ceuvres*. szerk. Yves PEYRÉ, Éditions Gallimard, Párizs, 1995.

4 ROGER KIMBALL: The anguishes of E. M. Cioran. *New Criterion*, 1998/március

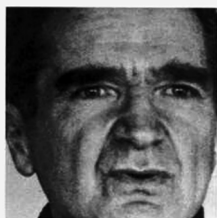
Emil M. Cioran
(1911–1995) Párizsban
(*Emil Cioran antiprofeta*
Facebook-oldal)

nehezményezi a királyi többségek gyakori használatát. A kulcs Cioranhoz szerint az, hogy ő egy olyan író, aki „megőrizte a komoly intellektuális tevékenység látszatát, azonban abszolút elsőbbséget ad a retorikai gesztusoknak, a verbális extravaganciának és a divatos provokatív pózoknak”. Emellett Kimball szerint Cioran retorikai csele, hogy teljesen bevett – politikai, kulturális vagy etikai – bölcsességeket fordít ki intellektuálisan, és ezzel sokkolni, provokálni próbál. Sontagot kiegészítve, aki a nietzschei hatásra hívja fel a figyelmet (amit Kimball ellentmondásosnak tart, és szerint Cioran nem tanítványa, hanem csak tökéletlen utánozója), Kimball a romantika szemléletével rokonítja Ciorant, akár mint egy „rimbaudi figurát”, akár mint az ösztönt az intellektus fölé helyező gondolkodót. Az aforizmáit pedig egy „olvasott, de mélyen felkavart

E. M. CIORAN

A BOMLÁS KÉZIKÖNYVE

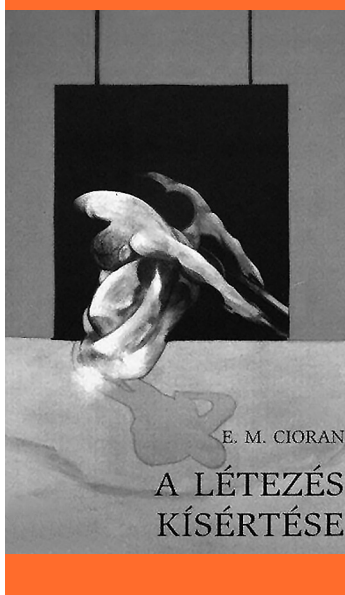
A FORIZMÁK

EUROPA

NAGY
VILÁG
KÖNYVEK

E. M. CIORAN EGY KIFULLADT CIVILIZÁCIÓRÓL

E. M. CIORAN

A LÉTEZÉS KÍSÉRTÉSE

Látomások – Cioran művei magyarul:
A bomlás kézikönyve ([1949] 1990),
Egy kifulladás civilizációról (1998)
 és *A létezés kísértése* ([1956] 2008)

tinédzser” naplójából vett, összefüggéstelen részletek összességéként ítéli meg.

Kimball szerint teljességgel téves az, hogy Sontag Ciorant konzervatívnak tartja. Azon kívül, hogy Cioran vonzódást érez a zsarnok iránt, amit a *Történelem és utópia*ban egy önálló esszében is kifejt,⁵ az írásában semmilyen olyan vágy nem fedezhető fel, hogy bármit is meg kívánna őrizni a hagyományos társadalmi és politikai berendezkedésből. Valójában Cioran politikai véleményét nem lehet azonosítani, mert az olyan terminusok, mint a hagyomány, örökség, demokrácia vagy liberalizmus visszaélészerű kifejezések számára, az „inkonzisztencia mestereként” pedig képes egyszerre kárhóztatni és dicsérni is a kommunizmust. Továbbá az utópiák iránti rajongása is megkérdőjelezi a konzervatív jelzőt. Kimball e ponton rámutat, hogy ha egyáltalán ebben az értelemben bekegerezálható Cioran, akkor leginkább a filozófiai anarchista kifejezés illik rá. Végző soron Cioran fő témája „a Nyugat gyűlölete, beleértve intézményeit, örökségét és hagyatékát”, és ez teszi őt igazán vonzóvá az olyan baloldali értelmiségiek szemében, mint Sontag, és ezért nézik el neki zavaros politikai nézeteit.

KONZERVATIVIZMUSKÁLA

Az előbbieket nyilvánvalóan lehet úgy olvasni, mint a ’80-as évek amerikai eszmetörténetének egy rövid fejezetét – *kis színes* – egy „francia” író recepciója kapcsán, mely szépen beleillik a korszak liberális–konzervatív szellemi küzdelmeinek mintázatába. Emellett a fentieknek lehet egy másik, metajellegű olvastá is, ami elvezet az esszé fő kérdéshez, amit röviden úgy lehet összefoglalni, hogy mi a konzervativizmus lényege, mitől lesz egy gondolat, egy álláspont vagy egy mű konzervatív? Mind Sontag, mind Kimball Cioranról alkotott véleménye háttérben ugyanis felismerhetünk egy olyan előfeltétel-rendszert, mely szerintük alkalmas arra, hogy egy szerzőről kijelentsük azt, hogy konzervatív-e.

Amellett szeretnék azonban érvelni, mivel a korábbi Cioran-olvasmányélményeim alapján úgy gondolom, hogy mind Sontagnak, mind Kimballnak részben igaza van, illetve valójában egyiküknek sincs igaza kategorikus ítéletükben, mellyel Ciorant konzervatívnak, illetve nem-konzervatívnak nyilvánítják, hogy a fenti kérdésnek valójában nincs értelme, ugyanis azon a módon, ahogy ők teszik, nem kérdezhetünk rá valaki vagy valami konzervativizmusára. Ezt egy rövid Cioran-részlet elemzésével szeretném bemutatni. E részlet, az *Adieu á la philosophie á Précis de décomposition*ban jelent meg, ez az a mű, amely Ciorannak jelentős ismertséget szerzett Franciaországban.⁶ Ki kell emelni, hogy ez egyáltalán nem politikai szöveg, még annyira sem, mint a *Történelem és utópia* esszéi vagy a De Maistre-ről szóló hosszabb írás.

E majdnem két oldalon Cioran a korábban már említett filozófia-ellenes attitűdjét fogalmazza meg. Kiindulópontja, hogy akkor hagyott fel a filozófiával, amikor rájött, hogy Kant semmilyen módon sem foglalkozik az emberi gyengeséggel és a szomorúsággal. Szerinte a filozófia csak kitérés az élet folyamatosan átszővő romlás elől, és a legfőbb ellenérv a filozófiával szemben az, hogy mindig jól végződik. Azaz, a filozófia – Cioran értelmezésében – képtelen választ adni az emberi létezés esszenciális kérdéseire, és így nem is érdemes vele foglalkozni. Amikor a valódi, a létezéshez kapcsolódó problémákkal

5 E. M. CIORAN: *A zsarnokok iskolájában* = Uő: *Történelem és utópia*. ford. Fázsy Anikó, Nagyvilág, Bp. 2005.

6 E. M. CIORAN: *Précis de décomposition* = Uő: *Œuvres. I.m.* 622–624.

próbálunk szembenézni, a filozófia magunkra hagy minket, mivel az értelem nem tud segíteni az ezekkel való szembenézésben. Amint írja: „Csak a filozófiát követően kezdhetünk élni, annak romjain, amikor megértjük borzalmas jelentéktelenségét, és azt, hogy teljesen haszontalan hozzá fordulni, mert semmilyen segítséget sem tud adni.”

A filozófia értelmetlenségének és életidegenségének megállapítása mellett Cioran kíméletlenül kritizálja a filozófia rendszergondolatát is. A nagy rendszerek szerinte tautológiák, és egyszerűen a különféle haszontalan terminológiák megsokszorozódását eredményezik. Végző soron minden ilyen rendszer egyfajta szellemi igazolás, és „a semmi homlokzata”. A minket körülvevő világ bizonytalan, és csak a szavainkban lehetünk biztosak, azonban azok már elvesztették metafizikai súlyukat, így nem képesek a valódi biztonságot adni. A filozófia tehát egy „szószátyár világegyetemet” teremt, azonban segítséget nem ad a létezés valódi kérdéseinek megértéséhez.

Az nyilvánvaló, hogy ennek a gondolatmenetnek semmi köze a politikai értelemben felfogott konzervativizmushoz, a filozófia hagyományát nem akarja megőrizni, hanem azt kifejezetten tagadja, tehát itt a kimballi anarchista jelleg kerül előtérbe e ponton. Azonban ha az emberképét vizsgáljuk, akkor már egy olyan kép sejlik fel, ami nem áll távol a konzervativizmus politikai antropológiájától. Cioran szerint ugyanis – noha ezt nem mondja ki expliciten – az embernek szüksége lenne valamilyen támaszra, ez lehetne akár a filozófia is, ami segít a lét esendőségével és nehézségével szembenézni úgy, mint azt az Ószövet-ség, Bach zenéje vagy Shakespeare művei teszik.

Az ember tehát igencsak esendő Cioran szemében, és ezt a gondolatot a legtöbb konzervatív-nak tartott politikai gondolkodó is osztja. Másrészt Cioran igencsak megsemmisítő kritikában részesíti a filozófia „szómágiáját”, és ezzel

rámutat a filozófiai alapú, nem a hagyományokban és a bevett társadalmi gyakorlatokban gyökerező társadalmi és politikai kezdeményezések közös problémájára. Talán nem tévedek nagyot, ha amellet érvelek, hogy ez a gondolat kifejezetten összekapcsolja őt az újbaldali és woke irányzatok kortárs konzervatív kritikusaival, akiknél az egyik ellenérv az újmarxista gondolkodás életidegen és mesterkél, kiüresedett terminológiája. Lásd például az osztály, az elnyomás, a struktúra, „a fehérség” vagy a privilégium fogalmait.

Összegezve úgy látom, hogy a Sontag–Kimball-„vita” egyik fontos tanulsága, hogy *nem érdemes általában rákérdezni arra, hogy egy szerző konzervatív-e*. Az ilyen típusú címkézésnek természetesen lehet jelentősége a napi kulturális és politikai vitákban, de intellektuális vagy eszmetörténeti értelemben sokkal inkább érdemes a kérdést a következőképpen feltenni: egy adott szerző egy adott műve vagy annak részlete, konzervatív-e, és ha igen, akkor a konzervativizmus milyen hagyománya vagy értelmezése szempontjából. Ha a kérdéseinket precízebben meg tudjuk fogalmazni, akkor a válaszaink is pontosabbak lesznek, és így talán közelebb kerülhetünk a végtelenül összetett emberi valóság megismeréséhez és megértéséhez.

A fentiek szerintem jól magyaráznak egy Oakeshott-részletet, ami gyakran zavarba ejti a konzervativizmussal foglalkozókat, leginkább a fiatalokat. Engem biztosan zavarba hozott, amikor Hörcher Ferenc hatására először kezdtem komolyabban Oakeshottot olvasni. Az idézet így hangzik:

„És, úgy vélem, Montaigne-től, Pascaltól, Hobbstól és Hume-től többet tanulhatunk erről a beállítottságról, mint Burke-től vagy Benthamtól.”⁷

Sokak szerint e ponton Oakeshott kevésbé érthető, és nem is koherens, hiszen olyan szerzőket említ inspirációként, akiket hagyományosan nem sorolunk a konzervatív kánonhoz. Szerintem viszont koherens is lehet, ha a fentiek fényében kérdezzük rá az említett szerzők és Oakeshott konzervativizmusára. ■

7 Michael OAKESHOTT: *Konzervatívnek lenni = Uő: Politikai racionalizmus*. szerk. MOLNÁR Attila Károly, Új Mandátum, Bp. 2001. 452.

**a konzervativizmus =
politikai antropológia**

